

leri (kâtip) nazarı ve ameli konularda aydınlatmak için yazılmıştır. Diploması ilmine dair olan ve yedi kısımdan meydana gelen eser divanda yaşanan olayları, protokolü ve kurallarını ihtiva eder. Kitapta örnekleriyle yazışma çeşitleri, Şam ve Mısır coğrafyası, başlıca şehirlerle aralarındaki mesafeler ve posta teşkilâtıyla ilgili bilgiler verilmiş, ayrıca bir münşinin bilmesi gereken savaş, müzik ve oyun aletleri hakkında açıklamalar yapılmıştır. Eserde Mısır'daki âdet ve gelenekler hakkında da bilgi yer almaktadır. Müellifin "defnû'z-zünûb" geleneğine dair verdiği bilgilere diğer hiçbir kaynakta rastlamak mümkün değildir. Önce taşbasması olarak yayımlanan eseri (Kahire 1312/1894) Abdurrahman Ermin Sâdik yüksek lisans tezinde incelemiş (1979, Ezher Üniversitesi), Muhammed Hüseyin Şemseddin (Beirut 1988) ve Semir ed-Derûbî de (Kerek-Ürdün 1413/1992) tahkikli neşirlerini yapmışlardır. Daha sonra gelen müellifler tarafından örnek alınan *et-Ta'rif*'i İbn Nâzirü'l-Ceyş, *Kitâbü't-Teskîfüt-Ta'rif bi'l-muştalâhi's-şerîf* adlı eserinde (nşr. R. Vesely, Kahire 1987) kendi dönemi açısından güncelleştirmiş ve eksikliklerini gidermiştir. Kalkaşendî *Şubhu'l-a'sâ'*'da bu iki eserden de geniş ölçüde faydalanmıştır. 3. *eş-Şiteviyyât*. İbn Fazlullah'ın çağdaşı âlimlerle yaptığı yazışmaları içeren eserin yazmaları İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi (AY, nr. 1144) ve Leiden'de (Or. 351) kayıtlıdır (Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, III, 763; *DMBİ*, IV, 407-408; *Mesâlikü'l-ebşâr*, neşredenin girişi, s. 35).

4. *Muhtasarü Kalâ'idü'l-İkyân*. Feth b. Hâkân el-Kaysî'nin *Kalâ'idü'l-İkyân* adlı eserinin muhtasarıdır; bir nüshası Dârü'l-kütübü'l-Misriyye'de (Teymiyye, Tarih, nr. 636) bulunmaktadır (Şâkir Mustafa, IV, 71).

İbn Fazlullah'ın ayrıca *en-Nebzetü'l-kâfiye fî ma'rifeti'l-kitâbe ve'l-kâfiye* (bk. Brockelmann, *GAL*, II, 176), *Dem'atü'l-bâki ve yakazatü's-şâki* (bir varlığı D. S. Rice tarafından neşredilmiştir: "A Miniature in an Autograph of Shihâb al-Din b. Fađlallah al-'Umari", *BSOAS*, XIII [1949-1950], s. 856-867) adlı eserleriyle Hz. Peygamber'i methettiği *Şabâbetü'l-müştaşâk* adlı divanı, *ed-Da'vetü'l-mustecâbe*, *Nefhatü'r-ravz*, *Süfretü's-sefere*, *Zehebiyyetü'l-aşr* ve nesebinin Hz. Ömer'e istinat ettiğini kanıtlamak amacıyla yazdığı *Fevâqül's-semer fî fezâ'il-i âli 'Ömer*'i kaynaklarda zikredilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlikü'l-ebşâr: me-mâlikü Mısır ve's-Şâm ve'l-Hicâz ve'l-Yemen* (nşr. Eymen Fuâd Seyyid), Kahire 1985, neşredenin girişi, s. 3-45; Safedî, *el-Vâfi*, VIII, 252-270; Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât*, I, 157-161; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ'* (Şemseddin), I, 32; Makrîzî, *es-Sülûk*, II/3, s. 464-466, 487, 787, 792; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, I, 332-333, 352-354; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, I, 234-235; İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-zühûr*, I/1, s. 487-488; Ahmed Zeki Bey, *Mémoire sur les moyens propres à déterminer en Egypte une renaissance de lettres arabes*, Le Caire 1910, s. 10; *Hedyyetü'l-ârifin*, I, 110; Brockelmann, *GAL*, II, 175-176; Abbas el-Azzâvî, *et-Ta'rif bi'l-mü'errihîn fi 'ahdi'l-Moğol ve'l-Türkân*, Bağdad 1376/1957, s. 187-188; I. Krachkovsky, *Târîhu'l-edebi'l-coğrafiyyi'l-Arabî* (trc. Selâhaddin Osman Hâşim), Kahire 1963, I, 410-415; D. Little, *An Introduction to Mamluk Historiography*, Wiesbaden 1970, s. 40; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, III, 762-764; a.m.f., *Târîhu'l-ülüm 'inde'l-Arab*, Beirut 1976, s. 209-210; Ahmed Ramazan Ahmed, *er-Rihle ve'r-rehâletü'l-müslimîn*, Cidde, ts., s. 208-220; Ahmed el-İskenderî – Mustafa Anânî, *el-Vasîf*, Kahire, ts., s. 297-298; Sarton, *Introduction*, III/1, s. 802-804; Selâhaddin el-Müneccid, *Mu'cemü'l-mü'errihîne'd-Dimaşkiyyîn*, Beirut 1978, s. 176-177; Ömer Mûsâ Başâ, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî: 'aşrû'l-Memlûkât*, Beirut-Dimaşk 1409/1989, s. 514-539; Muhammed Mutî' el-Hâfiz, *el-Câmi'u'l-Ümevî bi-Dimaşk*, Beirut 1985, s. 45-46; D. Krawulsky, *el-'Arab ve'l-İrân*, Beirut 1413/1993, s. 89-153; Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-Arabî ve'l-mü'errihîn*, Beirut 1993, IV, 71; Richard Hartmann, "Politische Geographie des Memlukenreichs", *ZDMG*, LXX (1916), s. 1-40; David Ayalon, "The Great Yassa of Chingiz of the Memluk State", *BSOAS*, X (1940-42), s. 862-876; Muhammed Kürd Ali, "Künûzü'l-eccdâd", *MMIADm*, XXII/11-12 (1947), s. 487-492; K. S. Salibi, "Fađl Allâh", *El²* (İng.), II, 732-733; a.m.f., "İbn Fađl Allâh al-'Umari", a.e., III, 758-759; Ebü'l-Hasan Diyanet, "İbn Fazlullah 'Ömerî", *DMBİ*, IV, 406-408.

ABDÜLAZİZ EL-ALEVİ

İBN FEHD, Cemâleddin (جمال الدين ابن فهد)

Ebü'l-Abbâs Cemâlüddin Ahmed b. Muhammed b. Fehd el-Esedî el-Hillî (ö. 841/1437)

Şii fakihî.

757 (1356) yılında Hille'de doğdu. İlk öğreniminden sonra Ali b. Hâzin el-Hâirî, Mikdâd b. Abdullah es-Süyûrî, İbnü'l-Mütevveç el-Bahrânî, Cemâleddin İbn A'rec el-Amîdî gibi hocalardan ders okudu. Hayatının büyük bir kısmını Hille'deki Zeyniyye Medresesi'nde müderrislik yaparak geçirdi. Ardından Kerbelâ'ya yerleşti. Buraya hangi tarihte geldiği bilinmemekle birlikte onun gelişyle Kerbelâ'nın Necef, Hille ve Bağdat gibi bir ilim merkezi olma-ya başladığı nakledilmektedir. Daha sonra Cebelâmil'deki Cezzîn'e giderek Şe-

hîd-i Evvel'in oğlu Ebü'l-Hasan Ziyâeddin Ali b. Muhammed el-Âmilî'den hadis dinledi ve icâzet aldı (824/1421). Öğretim faaliyetlerini aralıksız sürdüren İbn Fehd'in Ali b. Hilâl el-Cezâirî, Abdüssemi' b. Feyyâz el-Esedî, Radıyyüddin İbn Râşid el-Katîfî, Zeynüddin Ali b. Muhammed el-Âmilî, Ali b. Fazl el-Hillî, Muhammed Nurbahş es-Süfi ve Muhammed b. Felâh el-Huveyzî gibi âlimlerin yetişmesinde büyük katkısı olmuştur. Öğrencilerinin sonuncusu, Müşâ'aa'lar'ın Hûzistan'da mehdîliğini ilân ederek hâkimiyet kuran ilk hükümdardır. İbn Fehd, aynı zamanda damadı olan Muhammed b. Felâh'ın isyan neticesinde gördüğü hareketinden dolayı görüşlerini reddederek öldürülmesi yönünde fetva vermiştir. Kerbelâ'da vefat eden İbn Fehd, Hz. Hüseyin'in türbesinin yakınında halkın daha sonra İbn Fehd Bahçesi adını verdiği yerde defnedildi. Bir ziyaretgâh olarak günümüze kadar gelen kabrinin büyük bir kısmı yıkılmıştır.

Usûlî düşüncenin Muhakkık el-Hillî, İbnü'l-Mutahhar el-Hillî ve Şehîd-i Evvel'den sonraki en önemli temsilcilerinden olan İbn Fehd'in en belirgin vasıflarından biri sūfimeşrep bir fakih olmasıdır. Eserlerinde Şehîd-i Evvel sonrası şerh döneminin izlerini bulmak mümkünse de onun ictihad ve fakihin toplum içindeki rolüyle ilgili değerlendirmelerinde koyu bir Usûlî olduğu görülür. Ona göre gaybet döneminde Şii fakihin imamın gerçek temsilcisi olduğunda hiç şüphe yoktur. Tasavvufa meyli ahlâk ve tasavvuf alanında kaleme aldığı eserlerde gördüğü gibi hayattından bahseden kaynaklar da bu konuda hemfikirlerdir. Bununla birlikte vahdet-i vücûdu esas almaktan ziyade çağındaki bazı mutasavvıflar gibi zühd ve ibadete dayalı ve felsefî tarafı ağır basan bir irfan anlayışını benimsediği ifade edilmektedir. Onun tasavvufa bakışı Nasîrüddin-i Tûsî, Bahâeddin el-Âmilî ve Şehîd-i Sâni'nin tasavvuf ve irfan anlayışına benzemektedir.

Eserleri. İbn Fehd'in elli civarındaki eserinden bazıları şunlardır: 1. *el-Mühezzezbü'l-bârî fî şerhi'l-Muhtasarî'n-nâfi'* (*Câmi'u'd-dekâ'ik*). Muhakkık el-Hillî'nin İmâmîyye fikhına dair eserinin şerhi olup Müctebâ el-İrâkî tarafından neşredilmiştir (I-II, Kum 1407-1411). 2. *Muhtasar min şerhi'l-Muhtasar* (Meşhed 1410). 3. *er-Resâ'ilü'l-aşr*. Fıkıhla ilgili on risâle ihtiva eden bu eseri Mehdî Recâi yayımlamıştır (Kum 1409/1367 hş.). Bu risâleler sırasıyla şunlardır: *Cevâbâtü'l-mesâ'ilü'l-Bahrâniyye*, *Cevâbâtü'l-mesâ'ilü's-Şâmiyye-ti'l-ülâ*, *Risâle vecîze fî vacibâti'l-hâc*, *Gâyetü'l-İcâz li-hâ'ifi'l-i'vâz*, *Kifâ-*

yetü'l-muhtâc ilâ menâsiki'l-hâc, el-Lûm'atü'l-celiyye fî ma'rifeti'n-niyye, el-Muḥarrer fî'l-fetvâ, Mişbâhu'l-mübtedî ve hidâyetü'l-muktedî (bu risâle ayrıca Muhammed Abdürrezzâk tarafından da neşredilmiştir, bk. bibl.), el-Mûcizü'l-hâvî li-tahrîri'l-fetvâ, Nebzetü'l-bâġi fîmâ lâ büdde minhü min Âdâbi'd-dâ'i (bu eser 'Uddetü'd-dâ'i'nin muhtasarıdır). 4. 'Uddetü'd-dâ'i ve necâhu's-sâ'i. Dua âdâbiyla ilgili bir eserdir (Tahrân 1274/1857). 5. el-Fuṣûl fî da'avât a'kâbe'l-ferâ'iz. Tabersî'nin Mekârimü'l-aḥlâk'ı ile birlikte yayımlanmıştır (Tahrân 1314). 6. et-Taḥsîn fî şifâti'l-'ârifîn. Ahlâk ve tasavvufa dair olan bu eserde daha çok uzletten bahsedilmektedir (Tahrân 1314, Tabersî'nin Mekârimü'l-aḥlâk adlı eseriyle birlikte; Tahrân 1316, Molla Sadra'nın el-Mebde' ve'l-me'âd adlı eseriyle birlikte; Kum 1406, Müşirü'l-aḥzân ile birlikte). 7. et-Taḥrîr (el-Muḥarrer fî fikhî'l-İmâmiyye). Fıkha dair bir çalışmadır. 8. el-Ḥalel fî ş-şalât. Başta sehiv olmak üzere namazı ihlâl eden hususlarla ilgilidir. 9. Cevâbâtü'l-mesâ'ili's-Şâmiyye es-Şâniye. er-Resâ'ilü'l-'aşr'da geçen Cevâbâtü'l-mesâ'ili's-Şâmiyye'nin ikincisidir. 10. Târîhu'l-e'imme. On iki imamla ilgilidir (eserlerinin geniş bir listesi ve yazma nüshaları için bk. Hüseyin Müderrisî Tabâtâbâî, s. 156-161; Muhammed Abdürrezzâk, IV/16 [1409], s. 654-659).

BİBLİYOGRAFYA :

Hür el-Âmilî, *Emelü'l-'âmil* (nşr. Ahmed el-Hüseyinî), Nefcef-Bağdad 1385/1965, II, 21; Meclisî, *Bihârü'l-envâr*, Tahrân 1376 ḡ., I, 32; Abdullah Efendî el-İsfahânî, *Riḡâzû'l-'ulemâ' ve ḡiyâzû'l-fuzalâ'* (nşr. Ahmed Hüseyinî), Kum 1980, I, 64-66; VI, 31; Nâme-i Dânişperân-ı Nâşirî, Kum, ts. (Dârü'l-Fıkr), I, 371-377; Hânsârî, *Ravzâtü'l-cennât*, I, 71-76; Brockelmann, *GAL*, II, 213; *Suppl.*, II, 210; Abbas el-Kummî, *el-Fevâ'idü'l-Razaviyye*, Tahrân 1327 ḡ., s. 33-35; a.m.f., *el-Künâ ve'l-ekbâr*, Beyrut 1983, I, 380-381; Tebrizî, *Reyhânetü'l-'edebe*, VIII, 145-147; Abdullah Mâmekânî, *Tenkiḡu'l-makâl*, Nefcef 1350, I, 92; A'yânü's-Şi'a, III, 147-148; M. Momen, *An Introduction to Shi'i Islam*, London 1985, s. 99, 102, 115, 302, 313, 315; A. J. Newman, *The Development and Political Significance of the Rationalist and Traditionalist Schools in Imâmi Shi'i History from the Third / Ninth to the Tenth / Sixteenth Century* (doktora tezi, 1986), University of California, s. 697-701; A. A. Sachedina, *The Just Ruler in Shi'ite Islam*, Oxford 1988, s. 18; Hüseyin Müderrisî Tabâtâbâî, *Mukaddime-i ber Fıkh-i Şi'a* (trc. M. Âsaf Fikret), Meşhed 1989, s. 156-161; Muhammed Abdürrezzâk, "Mişbâhu'l-mübtedî ve hidâyetü'l-muktedî li'bn Fehd el-Ḥillî", *Türâşünâ*, IV/16, Kum 1409, s. 645-661; Dihhudâ, *Lugatnâme*, II, 337; "İbn Fehd-i Ḥillî", *DMF*, I, 21; Hasan Ensârî, "İbn Fehd-i Ḥillî", *DMBİ*, IV, 431; Hüseyin Rûhânî, "İbn Fehd-i Ḥillî", *DMT*, I, 358; a.m.f., "et-Taḥsîn fî şifâti'l-'ârifîn", a.e., IV, 162; M. Salâtî, "Ebn Fahd Helli", *Elr*, VIII, 23.

MAZLUM UYAR

İBN FEHD, İzzeddin

(عزالدین ابن فهد)

Ebû Fâris (Ebü'l-Hayr)

İzzüddîn Abdülâzîz b. Ömer

b. Muhammed (el-İzz b. en-Necm)

b. Fehd el-Hâsîmî el-Mekkî eş-Şâfiî

(ö. 922/1516)

Tarihçi.

16 veya 26 Şevval 850 (4 veya 14 Ocak 1447) tarihinde Mekke'de doğdu; IX-X. (XV-XVI.) yüzyıllarda birçok âlim yetiştiren İbn Fehd ailesinden tarih ve hadis âlimi Necmeddin İbn Fehd'in oğludur. Kendisine doğumunda Ebü'l-Hayr Ali adı verilmiş, ancak o sırada Kahire'de olan babası geri döndüğünde gördüğü bir rüya üzerine bunu Ebû Fâris Abdülâzîz ile değiştirmiştir; bu sebeple bazan Ebü'l-Hayr künyesiyle de anılır. İlk öğrenimine babasından ve dedesi Takıyyüddin İbn Fehd'den ders alarak başladı. Kur'an'ı, Nevevî'nin *Erba'în*'ini, İbnü'l-Mukrî el-Yemenî'nin *el-İrşâd*'ını, İbn Mâlik'in *el-Elfiyye*'sini, İbn Hacer'in *Nuḡbetü'l-fiker*'ini ezberledi ve hadis, fıkıh, usûl-i fıkıh, nahiv okudu. Ebü'l-Feth el-Merâġi, İbnü'z-Zahîre, Burhânü'z-Zemzemî ve Medine tarihçisi Semhüdf gibi çok sayıda âlimin öğrencisi oldu ve onlardan icâzet aldı (diğer hocaları için bk. *ġâyetü'l-merâm*, neşredenin girişi, I, 11-12). 870'te (1466) ilmini arttırmak amacıyla Medine'ye ve oradan Kahire'ye gitti. Ertesi yıl Suriye'ye geçerek Kudüs, Halep, Dimaşık, Hama, Ba'lebek, el-Halîl ve Gazze şehirlerini dolaştı; 875 (1470-71), 876, 884 (1479) ve 886 yıllarında da tekrar Kahire'ye gitti. 909'da (1503-1504) oġlu Muhibbüddin ile birlikte gittiġi Medine'de bir süre kaldı. Bu seyahatleri sırasında Bukâî, İbn Hacer el-Askalânî, Şemseddin es-Sehâvî, Şeyhülislâm Zekerıyyâ el-Ensârî, Abdülhak es-Sinbâtî, Şemseddin Hattâb, Muhib el-Busrevî gibi âlimlerin ilim meclislerine devam ederek icâzet aldı. 917'de (1511) hâzinü'l-kütüb tayin edildi. Bu arada hadis, fıkıh ve Arapça dersleri de okutmuş, bu alanlarda üstat tanınarak birçok kişiye icâzet vermiştir. Ondân icâzet alanlar arasında Şam tarihçisi Muhammed b. Tolun da bulunmaktadır. 18 Cemâziyelâhîr 922'de (19 Temmuz 1516) Mekke'de vefat etti ve Mi'lât Kabristanı'na babasıyla dedesinin yanına gömüldü. 920 (1514) veya 921 yıllarında öldüğü de rivayet edilir. İlmî otoritesi ve hattatlığının yanında güzel ahlâkı, tevazuu, derin anlayışı ve zekâsı ile de tanınmıştır. İlmî mirasını oġullarından Muhibbüddin Cârullah devralmıştır.

Eserleri. 1. *ġâyetü'l-merâm bi-aḡbâri salḡanatı'l-Beledi'l-ḡarâm*. Mekke tarihile ilgili önemli kaynaklardan sayılan eser, fetihten itibaren 921 Recebine (Aġustos 1515) kadar burada görev yapan vali ve emîrlerin hayat hikâyesini anlatmaktadır. İbn Fehd bu eserini Şerîf Berekat b. Muhammed'e ithaf etmiş, mukaddimesinde onun hakkında uzun uzadıya övücü sözler söyledikten sonra 289 sayfa tutarında uzun bir tercüme-i hâlini vermiştir (III, 36-325). Muhammed Habîb el-Hîle kitabın bütününü İbn Fehd'e ait olmadığını, babası Necmeddin b. Fehd'in *Buġyetü'l-merâm bi-aḡbâri vülâti'l-Beledi'l-ḡarâm* adlı çalışmasından büyük ölçüde nakil yaptığını, hatta "buġye" ve "vülât" kelimelerini "ġâyet" ve "saltanat"a dönüştürerek eseri sahiplendiğini belirtmektedir (*et-Târîḡ ve'l-mü'erriḡün bi-Mekke*, s. 175-177). Kitap, Feḡim Muhammed Şeltût'un tahkikiyle Câmîatü Ümmi'l-kurâ Merkezü bahsi'l-ilmî ve İh-yâi't-türâsi'l-İslâmî tarafından üç cilt halinde kısa bir mukaddime ve ayrıntılı bir fihrist ilâvesiyle neşredilmiştir (Cidde-Kahire 1406-1409/1986-1989). 2. *Bülûġu'l-ḡurâ fî zeyli İthâfi'l-verâ bi-aḡbâri ümmi'l-ḡurâ*. Babasına ait *İthâfi'l-verâ* adlı esere yazdığı zeyildir. İbn Fehd'in en önemli çalışması sayılan kitap babasının vefat tarihinden (Ramazan 885 / Kasım 1480) Rebülâhîr 922'ye (1516) kadarki dönemi kapsamaktadır. Bilinen iki yazma nüshasından biri müellif hattından 1129 (1717) yılında istinsah edilmiş olup Mektebetü'l-Haremi'l-Mekkî'nin Tarih bölümündedir (numarasız). Abdüssettâr ed-Dihlevî tarafından 1924'te istinsah edilen diġer nüsha da aynı kütüphanede kayıtlıdır (Dihlevî, Tarih, nr. 1). Kitap Mekke'nin siyasî, içtimaî, kültürel tarihi ve şeriflerin çeşitli devletlerle ilişkileri açısından önem taşımaktadır. Müellifin oġlu İbn Fehd Muhibbüddin bu esere *Neylü'l-münâ bi-zeyli Bülûġi'l-ḡurâ li-tekmileti İthâfi'l-verâ* adlı bir zeyil yazmıştır. 3. *en-Nüzhetü's-seniyye fîmâ yuḡlabü min aḡbâri'l-mülûk ve ḡulefâ'i'd-diyâri'l-Mişriyye*. Eserin çeşitli kütüphanelerde birçok yazma nüshası vardır (Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 224). 4. *Meşyehatü İbn Fehd el-Mekkî eş-Şâfi'i*. Medine'deki Ârif Hikmet Kütüphanesi'nde kayıtlı bulunan eser (nr. 68/231, 207 varak) İbn Fehd'in hocalarından okuduġu kitapların listesini vermektedir. Muhammed Habîb el-Hîle eserin muhtesasıyla isminin uygun olmadığını söyler ve kitabın adını *Fehresü mer-*